

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Räihä, Antti

Title: Hattujen sota 1741–1743 kaksin silmin nähtynä

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © 2024 Agricola, Suomen humanistiverkko

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Räihä, A. (2024, 13.2.2024). Hattujen sota 1741–1743 kaksin silmin nähtynä. Agricolan kirja-arvostelut. <https://agricolaverkko.fi/review/hattujen-sota-1741-1743-kaksin-silmin-nahtyna/>

AGRICOLA

SUOMEN HUMANISTIVERKKO

Etsi..

KIRJAUDU ▾

VALIKKO ▾

ARVOSTELUT

LISÄÄ ARVOSTELU

UUSIMM
AT
ARVOST
ELUT19.2.2024 |
LEENA ROSSIKiovan
puolustajat16.2.2024 |
SIRKKA
AHONEN"Lapsuuteni
huvilat"
Kannaksella
hävityksen
kohteena
vuonna
191813.2.2024 |
ANTTI RÄIHÄ
Hattujen
sota 1741–
1743 kaksin
silmin
nähtynä9.2.2024 |
ILKKA
PIRTTILÄJAA: [f](#) [t](#) [in](#) [✉](#)

Hattujen sota 1741– 1743 kaksin silmin nähtynä

13.2.2024 | ANTTI RÄIHÄ

Hannu Salovaaran toimittama teos Hattujen sodan päiväkirjat (2023) on tervetullut osin lähdejulkaisumainen lisä varhaismodernin ajan Suomessa käytyjen sotien historiaan. Itse sota on suhteellisen heikosti tunnettu ja niukasti tutkittu, vaikka se 2000-luvun kuluessa onkin saanut Suomessa jonkin verran uutta huomiota.

Salovaara, Hannu (toim.): *Hattujen sodan päiväkirjat*. Avenly Oy, 2023. 247 sivua. ISBN 978-952-94-8283-2.

Miten tieto
muuttaa
historiaa ja
miten
historia
muuttaa
tietoa?

UUSIMM
AT
KOMME
NTIT

Tuuli
Virtanen >>
Otto Aura:
Henkäilevä
Jättiläinen

Kiitos arviosta. Itselläni on kirja vasta alussa, mutta heti alkaa harmittaa, kun sivulla 15 kerrotaan Runebergin kirjoittaneen Välskärin kertomukset... Tämän...

Tarja
Vaskilehto
>> **Leena**
Rossi:
Kaiken
maailman
tuoksuja

Huomasin jutussa paljon kirjoitusvirheitä, esim. oli kirjoitettu nimeksi Diorissima jonka oikea kirjoitusasu on Diorissimo (näky kuvassakin että

*Hattujen
sodan
päiväkirjat
tarjoaa*

lukukokemuksen, jonka ehdoton ydin ovat teoksen nimen mukaisesti päiväkirjat. Hattujen sodan kokeneiden kahden tanskalaisen upseerin, Ruotsin joukkojen mukana liikkuneen majuri **Anders Hauchin** ja vastapuolta edustaneen kapteeni **Anthon von Diethardin**, päiväkirjat on käännetty suomeksi jo neljä vuosikymmentä sitten (**Mattila** 1983). Nyt suomeksi ilmestyviä samasta ajanjaksosta kertovia päiväkirjoja on viimeksi hyödynnetty lähteinä sekä kahdessa maakuntahistoriassa (**Yrjö Kaukiainen** [toim.] 2012; **Jyrki Paaskoski & Anu Talka** [toim.] 2018) että **Eila Suomisen** (2019) ja **Teemu Keskisarjan** (2022) teoksissa.

Täysin palvelleeksi viljateknologian emeritusprofessoriksi ja historian harrastajaksi itsensä identifioivan **Hannu Salovaaran** suomentamien Ruotsin kuninkaallisen henkikaartin pastorin **Tiburtz Tiburtitusin** (1706–1787) ja Venäjän armeijan saksalaisen ylilääkärin **Johann Jacob Lerchen** (1703–1780) päiväkirjarakennetta noudattavien muistiinpanojen myötä myös kaksi muuta hattujen sodan aikalaiskuvausta pääsee laajempaan tietoisuuteen. Tiburtitusin päiväkirja *Historien om Finska kriget åren 1741 och 1742* on julkaistu postuumisti vuonna 1817 ja Lerchin *Rußisch-kaiserlichen Collegienraths, und Doctors der Arzneywissenschaft, Lebens- und Reise-Geschichte, von ihm selbst beschrieben, und mit*

todella on
Diorissimo)....

Harri

Nieminen

>> **Leena**

Rossi:

**Tuhansien
pakinoiden
mies –**

Aapeli

Olen
myöhäisherännäinen
erityisesti
kulttuurin
suhteen. Sama
taitaa koskea
asioiden
ymmärrystä.
Aivan siis
mielelön kaveri
tämä Simo.
Mikä
verbaalinen
nero ja...

Timo

Saloviita >>

Hannu K.

Riikonen:

**Bysantin
tuhat vuotta**

Muutoin
mainiossa
teoksessa olisi
kaivannut
hieman
enemmän ja
parempia
karttoja.
Pikkuvirheitä
ovat ainakin
Ateenan
Akatemian
lopettamista
koskeva väite
(ei ilmeisesti...

Mikko

Sivonen >>

Anna

Rajavuori:

**Lyseolaisten
verinen**

katuväkivalta

sortokauden

Helsingissä

Hyvä heitto
Heikki! Täytyypä
käydä
perehtymässä
arkiston antiin
tuon toisen

Anmerkungen und Zusätzen vuonna 1791. Jälkimmäisestä on käännetty tähän teokseen hattujen sotaa käsittelevä osuus mukaan lukien touko–elokuun 1743 merisotaretki, jolla Lerche oli mukana.

Tiburtitusin ja Lerchen päiväkirjoja on täydennetty teoksessa tasaisin väliajoin teemoja syventävillä muutaman rivin tietoiskuilla ja laajemmilla tietolaatikoilla. Jälkimmäiset käsittelevät muun muassa Tapaninkylän tapahtumia (s. 106–107), kenraali James Keithiä (s. 138–139) ja Pyhtään Raamattua (s. 148–149).

PÄIVÄKIRJAT JA HISTORIALLINEN KONTEKSTI

Teoksen
käynnistävä pääluku
I perkaa aluksi
tiivisti hattujen
sodan historiallista
taustaa (Hannu
Salovaara), minkä
jälkeen sekä Hannu
Salovaara että
Teemu Keskisarja
luovat teksteillään
hieman eri
näkökulmista
katsaukset pastori
Tiburtitusin ja
ylilääkäri Lerchin
menneisyyteen.

Keskisarja
tyypittelee
tekstissään ”Tiburtz
Tiburtitus –
sotakirjailija Jumalan
armosta” (s. 25–26)
osuvasti pastorin
ulosannin syvän sielulliseksi, jolloin hän tavoittaa arjen
poikkeuksellisen raadollisuuden tautien, nälän,
suunnattomien erimielisyyksien sekä
pakokauhunomaisen vihollispelon keskellä. Pastori itse ei

Johann Jacob Lerchen teoksen Rußisch-kaiserlichen Collegienraths, und Doctors der Arzneywissenschaft [...] (1791) nimiösiivu.

Kuva: SLUB Dresden.

tytön osalta.
Jostain syystä
yhden ihmisen
keksimä (tai
unohtama)
henkilö...

kuitenkaan jakanut upseeriston pelkotilaa, vaan kritisoi jatkuvaa häpeällistä perääntymistä yhä voimakkaammin sanoin kesän 1742 kuluessa.

Tiburtitusin tavoin Lerchin merkinnät poikkeavat perinteisistä aikakauden upseeriston laatimista sodankuvaan keskittyneistä ja sotaväen kunniakoodiston värittämistä muistelmista. Lerchin osalta mielenkiintoinen anekdootti (s. 28) on myös tieto hänen matkastaan Vanhaan Suomeen, tarkemmin määriteltynä Luumäelle, vuonna 1764 pysäyttämään rutoksi luokiteltua tautia, joka vei mukanaan myös seurakunnan kirkkoherran.

Teoksen pääluvut II ja III muodostavien päiväkirjasuomennosten jälkeen kirja päättyy hattujen sodan tuhoja, karttoja ja armeijoja käsittelevään lukuun IV. **Eila Suominen** ruotii vuonna 2019 julkaistuun teokseensa *Suuren Rantatien julma pikkuviha 1741–1743 perustuen* (s. 185–196) sodan tuhovoimaa Ruotsin armeijan perääntymisreitillä varrella Helsingistä kohti vuoden 1721 Uudenkaupungin rauhan rajaa. Lisäksi päätösluku sisältää **Jan Strangin** laajan katsauksen (s. 197–214) hattujen sodan ja sitä edeltäneen ajan karttojen historiaan sekä Hannu Salovaaran ja **Juha Kaukisen** selvityksen hattujen sodan maa- ja meriarmeijoista aseistuksineen ja sodankäyntitapoineen (s. 215–228).

Teoksen avaavat ja sen päättävät hattujen sotaa eri näkökulmista läpi käyvät katsaukset ovat varsinkin teemaan tarkemmin perehtymättömälle lukijalle hyödyllinen lisä. Päiväkirjojen taustoja kontekstoivat tekstit ovat jouhevasti eteneviä ja sisällöltään päteviä, vaikka niiden taustakirjallisuus on ohut ja osin jo korkeaan ikään ehtinyt. Sen vuoksi esimerkiksi termi Ruotsi-Suomi vilahtelee vielä muutamassa tekstissä, vaikka käsite on siirretty tuoreemmassa tutkimuksessa syrjään. Teksteistä esiin nouseva mielenkiintoinen havainto on esimerkiksi Jan Strangin toteamus Ruotsin sodan suunnittelusta, joka perustui osaltaan karttaan,

[...] joka ei aikansa mittapuullakaan ollut hyvä, vaan suorastaan huono. Mittakaavatarkkuus oli riittävä, mutta geodesia on surkea (s. 202).

TIBURTITUS - TYHMYYKSIEN KETJU

Tiburtz Tiburtitusin päiväkirja alkaa hattujen sotaa edeltävän poliittisen kehityksen huipentumisesta sodanjulistukseen. Maamarsalkka kreivi **Lewenhauptin** ja Venäjän prinsessa **Elisabetin** kirjeenvaihto ja yhteissuunnitelma Elisabetin asettamisesta Venäjän keisarinnaksi muun muassa kaappaussuunnitelman avulla vesittyi Ruotsin murskatappioon päättyneeseen Lappeenrannan taisteluun (23.8.1741). Tiburtitusin kertoman yleisen järkeilyn mukaisesti Ruotsin (mies)tappiot Lappeenrannassa nähtiin kuitenkin vähäisinä Venäjään verrattuna (s. 41). Tiburtitus suuntasi itse kohti Suomea laivalla elokuun lopulla 1741 yhdessä Suomeen laivattujen 1500 kuninkaallisen henkivartiokaartin sotilaan kanssa. Rantautuminen Helsinkiin tapahtui yli kahden viikon merimatkan jälkeen. Haminaan syyskuun lopulla marssineiden kaartilaiden tavoin saapunut pastori kuvasi linnoitusta ensisilmäyksellä mitä surkeimmaksi ajateltavissa olevaksi hökötykseksi (s. 57). Marraskuun 19. päivä pastori suuntasi joukkojen mukana kohti Viipuria. Hyökkäys pysäytettiin lopulta Säkijärven Kokkolan kylään, jossa pastorikin oleili kahden viikon ajan ennen paluumarssia talvileiriin Haminaan.

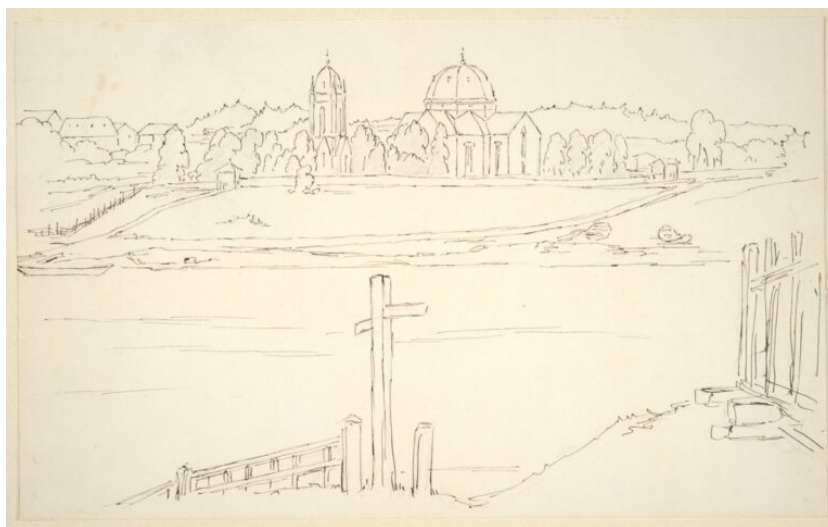
Tammikuun puoliväliin 1742 tultaessa henkikaarti oli pastorin mukaan menettänyt yksinomaan tauteihin 250 miestä. Hautausmaiden loputtua kesken kuolleet sotilaat koottiin kerroksittain maakorsuihin, joiden katto romautettiin lopuksi ilman kirkkolain mukaista hautaamista ruumiiden päälle.

Tieto aselevon päättymisestä helmikuun viimeisenä päivänä saapui Haminaan 25.2.1742. Vajaan viikon päähän ajoittuneen (2.3.1742) hölmöilypäivän pastori kirjoitti muistavansa läpi elämän:

Simpliciidag, glömmar jag väl aldrig så länge jag lefver (Tiburtitus 1817, 67).

Varsinkin kevättalven, kevään ja kesän 1742 päiväkirjamerkinnot kertovat toistuneista päättömyyksistä. Näitä olivat niin Mäntlahden ja Haminan luovutus viholliselle taisteluitta (s. 86–87) kuin myös useiden luonnonmuodostumien tarjoamien edullisten taistelumahdollisuuksien hylkääminen. Vähitellen Tiburtitus näki peräytyessä vastaan tulevat harjut, suot ja soveliaat kentät toisensa perään paikkoina, joissa vihollinen olisi voitu pysäyttää tai vähintään pidätellä kesän loppuun asti. Perääntyvä armeija oli monella saralla hätää kärsimässä, kuten pastorin huomautus jopa päämajasta puuttuneesta pöytäsuolasta ja suolattomien keittojen aiheuttamista sairastumisista kertoo.

Jääskeläinen kulttuurimaisema (Severin Falkman, 1880). Venäläiset ryöstivät 1.3.1742 heti aselevon päättymisen jälkeen Jääsken (kuvan kirkkoa edeltäneen) kirkon, polttivat pappilan lähirakennuksineen ja veivät väestöä vankeina mukanaan. Kuva: Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

[Linkki lisenssiin.](#)

Päiväkirjansa päättävässä osiossa Tiburtitus esittää kootusti huomioitaan onnettomista sotatoimista. Tuntemuksensa pastori tiivistää lakonisesti toteamukseen:

En halua sanoa, että koko sota oli täynnä petoksia, mutta tyhmyyksien ketjuhan siitä tuli (s. 123).

Kommentillaan hän pyrki osin puolustamaan lopulta hengellään maksaneen ylipäällikkö kreivi Charles Emil Lewenhauptin toimia sodassa.

LERCHE - VASTUUTON VASTUSTAJA

Toukokuun 10. päivä 1742 Pietarista Suomeen suunnannut Venäjän armeijan ylipäällikkö Johann Jacob Lerche purki heti retkensä alkupäivinä tuntojaan Suomesta:

On erittäin epämukavaa käydä siellä sotaa. Rämeet, mäet, monet kivet, suuret joet, joiden yli ei ole siltoja, ruohon puute ja niin edelleen, asettavat marssivalle armeijalle mitä suurimpia esteitä (s. 136).

Mäntlahden murroksen, jonka valtauksen uskottiin maksavan vähintään muutamia tuhansia venäläisiä sotilaita, ja Haminan kaatuminen taisteluita (s. 142–143) hämmästytti ylipäällikköä suuresti. Kummastukselle ei tullut loppua ruotsalaisten hylätessä kaikki mahdollisuudet pysäyttää vihollinen. Haminan polttamista ja Kymijoen tarjoamien sotilaallisten mahdollisuuksien hyödyntämättömyyttä Lerche piti ruotsalaisilta jo vastuuttomana toimintana (s. 150).

Samana sodan erilaisia näkökulmia korostaa Lerchen toteamus elokuun 26. päivästä koko sotaretken merkittävimpänä päivänä (s. 163). Tällöin Helsinki ja koko

Ruotsin jäljellä ollut armeija antautuivat venäläisille. Kolmea päivää myöhemmin ruotsalaiset purjehtivat pois, tasan vuosi sen jälkeen, kun henkivartiokaarti oli lähtenyt Tukholmasta kohti Suomea. Suomalaiset sotilaat palasivat puolestaan toiveensa mukaisesti aseensa luovutettuaan kotikonnuilleen. Lerche itse lähti paluumatkalle kohti Pietaria lokakuun lopulla 1742. Koko Rantatien matkalta ylilääkäri todisti lähes täydellistä hävitystä oman armeijansa jäljiltä.

Lerche palasi Suomeen vielä Venäjän laivaston suorittaman kevään ja kesän 1743 merisotaretken mukana (s. 170–181). Ilman suurempia yhteenottoja kuluneen kesän merkitys realisoitui lähinnä rauhanneuvotteluiden nopeuttamisen ja Ruotsin tulevan hallitsijan valinnassa.

SODAN KULTTUURIHISTORIAA (JA MIELETTÖMYYYTTÄ)

Teos *Hattujen sodan päiväkirjat* on hatunnoston arvoinen työ menneisyydestä kiinnostuneille henkilöille. Samalla teos on osoitus historiaharrastajien yhteistyön voimasta. Teos on helppotajuista ja miellyttävää luettavaa. Varsinkin ruotsista ja saksasta suomeksi käännettyjen päiväkirjojen osalta on korostettava niiden sujuvuutta ja aikalaisterminologian hyvää tuntemusta. Runsaasti kuvitettu teos tarjoaa lukijalleen eri näkökulmista tarkastellun aikalaiskuvan sodan mielettömyydestä. Lopulta sodan lopputuloksesta riippumatta tärkeintä oli niin kuin ylilääkäri Johann Jacob Lerche asian tiivistä kotimatkinsa päätteeksi syksyllä 1742 Pietarin jo siintäessä horisontissa:

Täten olin siis saanut sotaretken päätökseen onnellisena ja terveenä (s. 169).

Kirjallisuus

Mattila, Tapani, *Sodankäynti Suomessa 1742. Kahden sotapäiväkirjan mukaan*. Sotahistoriallisia julkaisuja 1. Helsinki: Sotatieteen laitos 1983.

Kaukiainen, Yrjö (toim.), *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.

Keskisarja, Teemu, *Hattujen sota*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2022.

- [Arvio Agricolassa](#)

Paaskoski, Jyrki & Talka, Anu (toim.), *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Helsinki: Edita 2018.

Suominen, Eila, *Suuren Rantatien julma pikkuviha 1741–1743*. Helsinki: Books on Demand 2019.

Tiburtitus, Tiburtz, *Historien om Finska kriget åren 1741 och 1742*. Stockholm: Elméns och Granbergs Tryckeri 1817.

KIRJOITTAJA

Antti Rähä, FT, Dos., Jyväskylän yliopisto.

✉ antti.j.raiha@jyu.fi

AVAINSANAT: [Hattujen sota](#) / [Ruotsin vallan aika](#) / [sotahistoria](#) / [sotapäiväkirjat](#)

KOMMENTOI

Vain omalla nimellä kirjoitetut kommentit julkaistaan. Sähköpostiosoitettasi ei julkaista. Pakolliset kentät on merkitty *

Kommentti *

Nimi *

Sähköpostiosoite *

Kotisivu

Tallenna nimeni, sähköpostiosoitteeni ja kotisivuni tähän selaimeen seuraavaa kommentointikertaa varten.

LÄHETÄ KOMMENTTI

protected by reCAPTCHA

[Privacy](#) - [Terms](#)

SIVUKARTTA

ETUSIVU

AJANKOHTAISTA ▾

TAPAHTUMAT ▾

LISÄÄ TAPAHTUMA

ILMOITUKSET ▾

APURAHAT

ARTIKKELIPYYNNÖT

TUTKIMUSPYYNNÖT

TYÖPAIKKAILMOITUKSET

LISÄÄ ILMOITUS

JULKAISUSEURANTA ▾

EHDOTA JULKAISUA SEURATTAVAKSI

KESKUSTELU

LÄHTEILLE ▾

EHDOTA AINEISTOA

JULKAISUT ▾

TIETOSANOMAT

ARVOSTELUT ▾

LISÄÄ KIRJA-ARVOSTELU

AGRICOLAN JULKAISUSARJA

AVAINSANAT

TIETOA SIVUSTOSTA ▾

TIETOSUOJASELOSTE

OMA AGRICOLA ▾

KIRJAUDU SISÄÄN

REKISTERÖIDY

MUOKKAA PROFIILIA

SALASANAN PALAUTUS

KERRO VIRHEESTÄ SIVUSTOLLA

AGRICOLA - SUOMEN HUMANISTIVERKKO

Agricola on humanististen tieteenalojen sähköinen "ABCkirja". Se on vuonna 1996 perustettu yliopistojen historian laitosten, arkistojen, seurojen, museoiden ja kirjastojen yhteishanke.

LUE LISÄÄ

Agricolan toimittaja

Jenna Herva

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

20014 Turun yliopisto

Vastaava päätoimittaja (emeritus)

Tapio Onnela

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

20014 Turun yliopisto

Kommentteja, korjauksia, linkkiehdotuksia ja muita viestejä voi lähettää myös sähköpostitse osoitteeseen

TOIMITUS@AGRICOLAVERKKO.FI

YHTEISTYÖKUMPPANIT

